

Leder ”nasjonalisme” til krig ?

(fra kap. 4: *Motforestillinger. Femti påstander møter motargumenter.*
Historie & Kultur, Oslo 2012

Det er i mange miljøer den vanligste, innvending mot det generelle begrepet ”nasjonalisme”. – *Le nationalisme, c'est la guerre*, sa den franske statsminister og EU-politiker Francois Mitterant i en avskjedstale, uten å bli motsagt av andre i sitt politiske miljø.

Frankrike er for så vidt et land som kunne ha grunn til å reflektere over sammenhenger mellom kriger og nasjonalisme. Men det er ikke dermed sagt at en slik refleksjon ville ført til en generell avstandstaken fra alle former for nasjonalisme. Det finnes flere argumenter med historisk forankring som taler imot Mitterants utsagn.

Det kan hevdes at det nasjonaldemokratiske program - at et folk har rett til eget styre – i utgangspunkt er mer defensivt mer offensivt i karakter. Når nasjonalt valgte ledere har gått til erobringstokter mot andre nasjoner, har de opptrådt som *imperialister* heller enn som *nasjonalister*. Nasjonal mobilisering kan naturligvis også lede til krigshandlinger, men da har det gjerne vært som ledd i en imperialistisk strategi eller som mottrekk mot imperialistiske trusler. Eksempler på dette kan vi finnes i den nasjonale motstanden mot Gustav Adolfs herjinger på Kontinentet på midten av 1600-tallet, mot Napoleons erobringstokter fra slutten av 1700-tallet, mot Ferdinand den sjuendes søramerikapolitikk på begynnelsen av 1800-tallet og i nasjonale allianser mot Adolf Hitlers felttog på 1940-tallet.

Sett i en større historisk sammenheng vil utvilsomt århundret mellom Napoleonskrigene og første verdenskrig framstå som det mest nasjonal orienterte århundret i vår verdensdel. Perioden 1815 -1914 er også det fredeligste århundre i europeisk historie. Denne sammenhengen er mer enn tilfeldig.

Det som har vært kalt nasjonalitetsprinsippet har gått ut på at kulturgrenser og politiske grenser bør være mest mulig sammenfallende. Et politisk program basert på dette prinsippet kan avgjort brukes som argument for grenseendringer. Noen av disse grenserevisjonene har ført

til krig, andre kunne ha ført til krig, uten at folk fleste av den grunn har tatt avstand fra dem.

Det kan med god grunn hevdes at Tyskland under Bismarck førte en målrettet nasjonalistisk politikk. Det er også klart at Bismarck førte tre kriger for å inkludere flest mulig tyskere under ett rike. Historisk sett er det ikke så oppsiktsvekkende at det ressurssterke Preussen kom til å se på grensekriger som politikk med andre midler. Da er det mer bemerkelsesverdig at militærmakten Tyskland i siste halvdel av det nittende århundre ikke gjorde flere forsøk på ekspansjoner i sør og øst, der landet kunne ha strategiske interesser. For å forklare denne tilbakeholdenheten er det vanskelig å komme utenom den moralske autoritet ved nasjonalitetsprinsippet. Tyskland kunne påberope seg moralske grunner for å underlegge seg territorier dominert av en tysk befolkning. Men landet kunne ikke legitimt underlegge seg territorier dominert av andre folk. Som politiker lot Bismarck seg bremse av nasjonalitetsprinsippet.

I ettertid kan det diskuteres om det hadde vært mulig for Bismarck å få til tilfredsstillende grenserevisjoner uten krig. Når dette ikke lyktes, hadde det blant annet sammenheng med at nasjonalitetsprinsippet ennå ikke var akseptert og gjennomdrøftet for løsning av grensekonflikter. Det er ikke riktig å framstille tyskerne til de mest urimelige i alle disse konfliktene.

Forut for den første dansk-tyske krig i 1848, hadde den engelske utenriksminister foreslått en grensedragnings mellom de to land etter nasjonalitetsprinsippet, noe som mange nordtyskere bifalt. I så fall ville hertugdømmet Slesvig ha blitt delt slik at byen Schleswig var blitt tysk og byen Flensburg var blitt dansk. Det var på dansk side at vi på den tid kunne finne den steileste motviljen mot en slik deling¹. Resultatet ble to kriger, og en senere inndeling etter en folkeavstemning, der danskene var mer passive enn tyskerne til å møte opp i stemmelokalene. Flensburg ble tysk

Salmedikteren N.G.S. Grundtvigs gjorde i sin tid mange forsøk på å oppildne den dansk nasjonalfølelse, blant annet med strofene: "*Til et folk de alle høre, som sig regne selv dertil, har for modersmålet øre, har for*

¹ Redaktør av "Danevirke" Pet. Chr. Koch (oversetter og utgiver): *Hele Slesvig eller Krig; ingen ny Våbentilstand* F. H. Sibe, Kjøbenhavn 1849.

fædrelandet ild". Denne teksten kan tolkes inn i både en språklig-kulturell og i en voluntaristisk tradisjon, to tilnærminger som lar seg forene men som også kan settes opp mot hverandre. Det siste ble tilfelle i propagandakrigen forut for den tysk-franske krigen på 1870-tallet. Bismarck hadde da fått støtte fra historieprofessoren M. Mommsen som argumenterte historisk og etnisk for at folk i Elsass og Lothringen av kulturhistoriske grunner var tyskere, og at der derfor hørte til i det tyske riket. På fransk side framførte Fustel de Coulanges et lidenskapelig forsvar for at folkemeningen i Alsace-Lorraine talte for at dette territoriet måtte tilhøre Frankrike. I skriftet *'Qu'est-ce qu'une nation?'* skrev han: "Det som bestemmer nasjonen er ikke rasen, heller ikke språket. Det er i sine hjerter menneskene kjenner at de tilhører det samme folk; fordi de har et fellesskap i ideer, i interesser, i lidenskaper, minner og aspirasjoner. Her ligger forklaringen på hvorfor folk vil handle sammen, arbeide sammen, kjempe sammen, leve og dø, den ene for den andre. Fedrelandet, er det som man elsker - *La patrie, c'est ce qu'on aime.*"²

I enkelte sentraleuropeiske stater er ulikheten mellom en etnos- og en demos-forståelse av hva som utgjør et folk blitt forsøkt tilordnet den politiske høyre/venstre-aksen, uten at det har ført til oppskrift på en fredelig politikk. Historien kan ikke enkelt utlegges slik at demos-definisjoner fører til fred og fordragelighet, mens etnos-definisjoner fører på avveier.

Det relative fredsommelige hundreåret i europeisk historie ble brutt i 1914, ikke ved at nasjonalstater begynte å gå til krig mot hverandre, men ved at det flernasjonale og føydale Østerrike-Ungarn ikke ville respektere serbisk nasjonalisme. Det videre nedbryting av den nasjonalistiske orden hadde flere årsaker; en av dem var imperialistiske fristelser, en annen at Tyskland og Russland var keiserstyrte stater med føydale heller enn demokratiske tradisjoner. Uten en korrigerende opposisjon med innflytelse og uten ledere med politisk kompetanse viste det daværende Europa seg som et labilt system.

^{2 2} Fustel de Coulanges: "L'Alsace est-elle allemande ou française? Response a M. Mommsen", 1870. Herr fra Raoul Girardet: *Le nationalisme française. Antologie* Edition de Seuil, Paris 1983.

Det er alt for enkelt å se utbruddet av første verdenskrig som et utslag av nasjonalistens utkonkurrering av internasjonaltene. På engelsk side besto både de som ville gå inn i krigen og de som ville holde seg utenfor, av folk som tenke på hva som på sikt ville tjene England best. Krigstilhengerne vant, til skade for både England og det britiske imperium, ifølge den engelske historikeren Niall Ferguson³. Mest skadelidende ble Europa som et sivilisatorisk sentrum. Den norske historikeren Øystein Sørensen, som har beskjeftiget seg med den historien som ikke skjedde, men som kunne ha skjedd, kom til at hele Europas historie i forrige århundre med all sannsynlighet ville blitt mindre ulykkelig dersom sentralmaktene hadde vunnet første verdenskrig⁴.

Hva som enn kan sies om årsakene til utbruddet av annen verdenskrig, det kan ikke forklares som forårsaket av nasjonalitetsprinsippet. Tvert om var det et uttrykk for en manglende respekt for det nasjonale prinsipp da Hitler gikk til angrep på Polen, Norge, Frankrike og Russland. Når en bitter og revansjelysten tysk nasjonal mobilisering på 1930-tallet kunne gå over i en imperialistisk og antinasjonalistisk krig på 1940-tallet, uten at dette ble stoppet i tide av en indre og ytre opposisjon, er dette en av de største tragedier i europeisk historie som det finnes flere svar på. En generell fordømmelse av nasjonalisme er ikke et godt utgangspunkt. Både den tyske historikeren Peter Alter og den engelske historikeren Anthony D. Smith har framholdt at Hitlers politikk på 1940-tallet ikke bør kalles nasjonalistisk⁵.

Ut fra bestemte definisjoner er det mulig både å anklage den tyske nazismen for å ha vært for nasjonalt orientert, solidariteten stoppet i stor grad ved nasjonsgrensene, og for å ha vært for lite nasjonalorientert, de respekterte ikke nasjonalitetsprinsippet i forhold til andre land. Tyskernes politiske og militære lojalitet var lenge bundet opp i en personlojalitet, i en type troskap som var vanlig i eldre europeisk historie⁶, men som

³ Niall Ferguson: *The Pity of War*. Basic Books, London 1999

⁴ Øystein Sørensen: *Historien om det som ikke skjedde*. Aschehoug 2004.

⁵ Peter Alter: *Nationalism*. Edw. Arnold, London 1985 (s. 50f). Jfr. også Anthony D. Smith: *Theories of nationalism*, Holmes & Meier, N.Y. 1983

⁶ Jfr drøftingen av kongeloyalitet i Sverre Bagge: *Mennesket i middelalderens Norge*. Aschehoug 2005.

likevel er noe annet enn lojalitet til en nasjon, forstått som den politiske enhet for folk med en bestemt kultur. Dersom tyskerne den gang hadde hatt et klarere forhold til sin nasjonalitet, er det grunn til å tro at flere hadde sett og reagert på motsetningen mellom tyske tradisjoner og interesser og den politikken som de daværende tyske ledere førte.

Når tyske ledere, som gjennom 1930-tallet hadde spilt på nasjonale strenger, kunne få oppslutning om en overnasjonal imperialism på 1940-tallet, må dette delvis forklares ut fra en uheldig kombinasjon av indre tyske forhold og interasjonale kriser, økonomiske i vest og politiske i øst. Likevel er det vanskelig å forklare overgangen uten også å trekke inn den spesielle rasismen som de tyske ledere den gang legitimerte seg ved. Når rasismen ble satt inn i en darwinistisk ramme, var dette en idé som i moderne form hadde hatt både konservative og liberale talsmenn, og som må forstås innenfor en videre ramme enn tysk politisk historie⁷.

I våre dager er det helst andre overnasjonale prinsipper som brukes i utenrikspolitikken. Men heller ikke de moderne former for overnasjonal legitimering står alltid som noen garanti mot krig. Både prinsipper om internasjonal handel, om et udiskutable demokrati og om de universelle menneskeretter kan brukes som begrunnelser for angrepskrig.

⁷ Walter Laqueur. *Weimar: a cultural history 1918-1933*, Weidenfeld & Nicolson London, 1974. - George L. Mosse, *The crisis of German ideology: intellectual origins of the Third Reich*, Howard Fertig, New York 1998. - Richard Weikart: *From Darwin to Hitler: Evolutionary Ethics, Eugenics, and Racism in Germany*. Palgrave/MacMillan, New York 2004.